

УДК 340.13

ПАРАМЕТРИЧНИЙ ПІДХІД ДО СИСТЕМИ ПРАВОВИХ АКТІВ

PARAMETRIC APPROACH TO THE SYSTEM OF LEGAL ACTS

Бар'як А.С.,

*здобувач кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена аналізу використання параметричної загальної теорії систем до системи правових актів. Доведено, що система правових актів є системою з реляційним концептом, при цьому системоутворюючою властивістю виступає ієрархічність. Виявлено системні параметри системи правових актів: незавершеність, іманентність, немінимальність, регенеративність, стабільність, варіативність, гетерономність.

Ключові слова: правові акти, система правових актів, параметрична загальна теорія систем, системні параметри правових актів.

Статья посвящена анализу использования параметрической общей теории систем к системе правовых актов. Доказано, что система правовых актов является системой с реляционным концептом, при этом системообразующим свойством выступает иерархичность. Выявлены системные параметры системы правовых актов: незавершенность, имманентность, неминимальность, регенеративность, стабильность, вариативность, гетерономность.

Ключевые слова: правовые акты, система правовых актов, параметрическая общая теория систем, системные параметры правовых актов.

The article deals with analysis of usage of parametric general systems theory to the system of legal acts. It is proved that the system of legal acts is a system with relational concept, thus basic system feature is hierarchy. We found the system parameters of the system of legal acts: incompleteness, immanence, non-minimalism, regenerativity, stability, variability, heteromity.

Key words: legal acts, system of legal acts, parametric general systems theory, system parameters of legal acts.

Постановка проблеми. Правові акти – ключовий елемент усіх типів правових систем. Вони утворюють основу функціонування національної правової системи, виступаючи у вигляді законодавства, судової, правозастосовної та правореалізаційної практики, правоінтерпретаційної діяльності. Для інтегративних правових систем правові акти є результатом узгодження інтересів держав в економічній, політичній, культурній тощо сферах, а на міжнародно-правовому рівні правові акти утворюють сферу нормативних договорів, рішень міжнародних судових установ. Усе це вказує на те, що правові акти виступають як цілісна система, що має свою специфічну структуру та закономірності розвитку. Можна стверджувати, що система правових актів є одним із проявів системності права як однієї з його ключових характеристик. Між тим сучасна юридична наука приділяє недостатньо уваги системі правових актів, аналіз якої вимагає специфічної методології, зокрема, загальної теорії систем.

Стан дослідження. Правові акти як особливі елементи правової системи, незважаючи на їх очевидну значимість, рідко стають предметом спеціальних досліджень. Можна стверджувати про наявність фрагментарних гіпотез, які допоки не утворили цілісної теорії. Так, теорії правових актів присвятили свої до-

слідження Ю. О. Тихомиров та І. В. Котелевська, а також Ю. М. Оборотов, О. Ф. Скакун, Н. М. Крестовська, В. В. Дудченко, О. Д. Тихомиров, А. В. Малько, М. Г. Матузов та ін. Між тим, лише зрідка сукупність правових актів розглядається як система. На наше переконання, використання системного підходу при дослідженні правових актів є евристично перспективним напрямом. Однією з найбільш успішних загальних теорій систем (ЗТС) є параметрична ЗТС, головна ідея якої полягає у виявленні закономірностей розвитку системних об'єктів, тобто їх системних параметрів. параметричній ЗТС присвятили свої дослідження А. І. Уйомов, І. С. Сараєва, А. Ю. Цофнас та ін.

Метою статті є виявлення параметрів системи правових актів, тобто розкриття закономірностей її структури.

Виклад основного матеріалу. Сучасне розуміння сутності правових актів вимагає значного переосмислення. Часто правові акти зводять до правових актів-документів [1, с. 709], що залишає поза межами розгляду усні та конклюдентні правові акти; розкривають їх природу через владну діяльність [2, с. 17], що не дозволяє називати правовими актами результати правореалізації, а також індивідуальні договори; визначають їх формальну обов'язковість [3, с. 80], що виключає з поля зору ненормативні

правові акти. Усе це вказує на необхідність побудови такої теорії правових актів, яка б охоплювала максимально широке поле правових актів та дозволяла б передбачати виникнення нових типів правових актів. Серед найбільш принципів аргументів, які має переслідувати нова теорія правових актів, слід виділити, по-перше, неможливість зведення правових актів виключно до письмової форми їх існування; по-друге, некоректність віднесення до правових актів лише ті акти, що мають владні приписи або взагалі встановлюють права та обов'язки. На нашу думку, надати цілісну дефініцію правовим актам дуже складно, адже виявлення спільних рис у всіх їх видових особливостях приводить лише до гранично абстрактних властивостей (таких як об'єктивність, формальна визначеність, правомірність, системність тощо). Саме тому пропонується сумативний підхід до розуміння правових актів, відповідно до якого *правовий акт – це дія чи її результат, спрямований на встановлення, реалізацію чи застосування правових приписів, фіксацію юридичних фактів, що має усну, письмову чи конклюдентну форму*. Така дефініція є максимально широкою та такою, що дозволяє, на нашу думку, охопити усі видові характеристики правових актів. Саме такого широкого розуміння правових актів ми будемо дотримуватися при аналізі системи правових актів.

Сьогодні в юриспруденції усе більшою мірою стверджується системний підхід як перспективна та методологічно багата дослідницька парадигма. При всьому різноманітті варіацій системного підходу найбільшої уваги заслуговує параметрична загальна теорія систем, яка продемонструвала свою методологічну ефективність у багатьох суспільствознавчих науках (у тому числі й юриспруденції).

Систему тут пропонується розуміти в контексті принципу додатковості (комплементарності). Система – це будь-яка річ, на якій виконується певне відношення з визначеною властивістю. Або ж: система – це така річ, в якій її властивості відповідають визначеному відношенню. Ці дві дефініції виступають взаємодоповнювальними та називаються, відповідно, визначеннями за властивістю та визначенням за відношенням. При цьому сама система включає в себе концепт, структуру та субстрат. Субстрат – це елементи системи. Структура – відносини між цими елементами. Концепт – ідея системи [4, с. 133].

Голова ідея загальної параметричної теорії систем полягає у так званому принципі системності, який складається з трьох постулатів:

1) завжди знайдеться концепт, відносно якого будь-яка річ буде системою, так само як завжди знайдеться концепт, відповідно до якого та ж сама річ системою не буде. Іншими словами – усе, що завгодно можна представити як систему, і в той же час, усе що завгодно можна представити як не-систему. Наприклад, система права чи правова система як поняття, що є часто вживаними в юриспруденції, не будуть системами з точки зору, наприклад, геометрії.

2) будь-яка річ може бути представлена як система з концептом-властивістю та концептом-відно-

шенням. Наприклад, правова норма, представлена як система з концептом-відношенням розглядається як така, що має три ланкову структуру (гіпотеза, диспозиція, санкція); та ж правова норма, розглянута як система з концептом-властивістю постає як вираження нормативності і її структура буде представлена в іншому плані (вид припису, характер дії, вид передбаченої нормою діяльності (активна чи пасивна)).

3) будь-яка властивість і будь-яке відношення можуть зіграти роль концепту певної системи [5, с. 130].

Використання загальної параметричної теорії систем по відношенню до системи правових актів вимагає від нас правильного використання її як методу дослідження. Тут можна використовувати запропоновану А. Ю. Цофнасом послідовність використання системного методу, що включає кілька етапів: 1) системне представлення; 2) визначення значень системних параметрів; 3) підведення об'єкту під системну закономірність [6, с. 210-212].

Отже, перший етап розгляду системи правових актів з позиції параметричної ЗТС є системне представлення. Значення цього етапу використання параметричної ЗТС як методологічного підходу полягає у тому, що необхідно визначитися, в якому сенсі ми розуміємо систему правових актів як *систему*. Тут принципово важливим є обрання природи концепту системи: він має бути або реляційним (тобто заснованим на певному специфічному відношенні між елементами аналізованої системи), або атрибутивним (тобто заснованим на певній властивості цієї системи). Одночасне використання двох концептів по відношенню до однієї системи є неможливим, хоча за умови, якщо реляційний та атрибутивний аналіз системи відбувається послідовно (тобто один за одним), то характеристики системи можна доповнити новими параметрами [7, с. 40-43].

На наше переконання, головною проблемою сучасного бачення правових актів та їх системи є спроба розгляду зв'язків між правовими актами на основі системи з атрибутивним концептом. Якщо звернути увагу на ті підходи до розуміння правових актів, які були наведені вище, то стає очевидним, що в основу пізнання їх системи кладеться той чи інший атрибут: документальна форма, владний характер, нормативність тощо. Між тим правові акти є настільки різноманітними, що виокремити їх чіткі загальні атрибути часто неможливо, що видно із запропонованої нами дефініції.

Саме тому, як видається, більш виваженим підходом буде представлення сукупності правових актів як системи з реляційним концептом, тобто побудованої на певному відношенні. Відносини між правовими актами є так само складними та багатограними, як і їх атрибути. Однак якщо звернути увагу на те, що правові акти за своєю природою є ієрархічними, то саме цю характеристику їх відношень можна покласти в основу побудови системи з релятивним концептом.

Ієрархія як властивість системи можна представити як принцип її організації, що характеризує вза-

емну кореляцію та підпорядкування процесів на різних рівнях системи. При цьому виділяють дві основні форми ієрархії: засновану на жорсткій детермінації та засновану на релятивній детермінації. Жорстка ієрархія означає цілковиту включеність процесів та елементів нижчого рівня у процеси та елементи вищого рівня (різного роду класифікації, наприклад, система біологічних видів). Релятивна ієрархія визначається менш детермінованими та більш ситуативними зв'язками між елементами структури тієї чи іншої системи (наприклад, політична система) [8, с. 84-85].

Система правових актів відповідно до такого розмежування поєднує обидва типи ієрархії. Коли йдеться про нормативно-правові акти як особливу підсистему системи правових актів, то вона побудована за принципом жорсткої ієрархії, тобто усі елементи нижчого рівня включені до елементів вищого рівня. Такий принцип жорсткої ієрархії, зокрема, виражено в принципі верховенства закону, який розуміється як такий порядок організації нормативної структури права, коли вища юридична сила визнається за Конституцією України як Основним Законом, і всі закони та інші нормативно-правові акти приймаються з урахуванням положень Конституції України та не повинні їй суперечити. За принципом верховенства закону формується ієрархічна система правових актів, і він є фундаментальною основою режиму законності. При цьому під ієрархічністю також розуміють принцип побудови системи джерел права в межах правової системи, який зумовлюється змістом та обсягом повноважень суб'єктів правотворчості, що їх приймають, є вираженням різної юридичної сили окремих видів джерел права і пов'язаною з цим встановленою субординацією джерел права в їх цілісній системі [9, с. 9, 96]. Нормативні правові акти включаються до більш широкій сукупності, яку можна іменувати регулятивні правові акти. Регулятивні правові акти об'єднують нормативні, правозастосовні акти, а також акти нормативного тлумачення права. Правозастосування та його результати, оформлені у відповідних актах, так само входять до охарактеризованої вище жорсткої ієрархії, оскільки на них поширюється дія принципу законності (а відповідно – і верховенства закону).

У той самий час для ненормативних (або, більш широко – нерегулятивних) правових актів не є характерними жорсткі міжрівневі зв'язки. З одного боку, уся сукупність нерегулятивних правових актів (включаючи акти реалізації права, правові акти документального типу тощо) існує як окрема підсистема, що має лише опосередковані зв'язки із системою актів регулятивного типу. Так, правореалізаційні акти, поряд із актами документального типу, а також ненормативними інтерпретаційними актами пов'язані із регулятивними актами здебільшого через загальні принципи права, що зумовлює неоднорідність цілісної системи правових актів.

Така неоднорідність, власне, є першим ключовим системним параметром, який характеризує систему правових актів. Неоднорідність характеризує не

лише системні зв'язки між регулятивними та нерегулятивними правовими актами, але й природу самих актів. Так, різні правові акти мають різну структуру, різну юридичну силу, час дії, спосіб вираження, процедура прийняття та здійснення.

Для визначення системних параметрів варто звернутися до параметричної ЗТС. До найбільш знакових системних параметрів системи правових актів слід віднести: незавершеність, іманентність, немінімальність, регенеративність, стабільність, варіативність, гетерономність.

Незавершеність системи правових актів означає, що її структура ніколи не може бути максимально заповненою. Щомиті у правовому просторі виникають нові правові акти, які характеризуються унікальними властивостями місця, часу, суб'єктного складу тощо; ухвалюються нові закони, постанови, укази, які доповнюють правову систему, дозволяють їй функціонувати. Це означає, що система правових актів є принципово відкритою та дозволяє включення нових видів та типів правових актів.

Іманентність є системним параметром, природа якого полягає у тому, що іманентні системи завжди мають таку системоутворюючу властивість чи відношення, яке охоплює елементи лише цієї системи. Саме іманентність дозволяє нам відрізнити систему правових актів від інших проявів системності правової сфери: системи права, правової системи, системи джерел права тощо.

Система правових актів є також *немінімальною*. Мінімальними називають системи, які руйнуються при знищенні хоча б одного елемента. Очевидно, що система правових актів не руйнується, коли втрачає свою силу той чи інший нормативно-правовий акт, або суд визнає незаконним акт реалізації або застосування права. Із цим параметром тісно пов'язаний інший: *регенеративність*. Регенеративні системи мають можливість відновлюватися, якщо втрачено їх елементи. Система правових актів є регенеративною, оскільки за відсутності необхідного закону він часто замінюється підзаконними актами, прогалини в праві долаються шляхом аналогії закону чи міжгалузевої аналогії тощо.

Стабільність системи правових актів визначається тим, що вона допускає зміни своєї структури. Система правових актів залишиться тією ж системою, якщо суттєвим чином змінити її структуру, наприклад, надавши нормативної сили рішення вищих та Верховного Суду України, тобто ввести судовий прецедент. Така трансформація значно змінила б структуру системи правових актів, однак не зруйнувала б її.

Варіативність системи правових актів означає, що вона знаходиться в залежності від систем більшого масштабу, наприклад, правової системи суспільства. Система правових актів може змінювати свій стан: вона може трансформуватися, залишатися стабільною, бути зорієнтованою на законодавство чи на прецедент, бути традиційною чи інноваційною тощо. Уся ця сукупність зовнішніх станів характеризує варіативність системи правових актів.

Висновки. Характеристика системи правових актів з точки зору наведених системних параметрів, звісно, не може вичерпати усього різноманіття її властивостей. Між тим, як видається, перспективи застосування параметричного підходу в загальній теорії систем дозволить не лише всебічно проаналізувати систему правових актів, але й виявити закономірності її розвитку, глибинні структурні взаємозалежності тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сендецька Т. В. Визначення поняття «правовий акт» у правовій системі України / Т. В. Сендецька // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 708–711.
2. Тихомиров Ю. А. Правовые акты : учеб.-практ. и справ. пособ. / Ю. А. Тихомиров, И. В. Котелевская. – М. : Юриформцентр, 1999. – 381 с.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1 : А-Г. – 672 с.
4. Цофнас А. Ю. Философия. Ч. 1. Предмет философии. Онтология : учеб.-справ. пособ. / А. Ю. Цофнас. – Одеса : Наука и техника, 2009. – 196 с.
5. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уёмов. – М. : Мысль, 1978. – 272 с.
6. Цофнас А. Ю. Гносеология : учеб. пособ. / А. Ю. Цофнас. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Одеса : Наука и техника, 2011. – 248 с.
7. Уёмов А. Общая теория систем для гуманитариев : учеб. пособие / Авенир Уёмов, Ирина Сараева, Арнольд Цофнас. – Варшава : Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2001. – 276 с.
8. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-тут философии РАН ; предс. науч.-ред. совета : В. С. Степин. – М. : Мысль, 2010. – Т. II. – 634 с.
9. Принцип верховенства права : проблеми теорії та практики : монографія : у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка; [ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.] / . – К. : Юрид. думка, 2008. – Книга 1 : Верховенство права як принцип правової системи : проблеми теорії / відп. ред. Н. М. Оніщенко. – 344 с.